

Przemysław Nocuń*

*Zamek w Chudowie do końca XVI w.
– rozwój i przekształcenia prywatnej siedziby górnośląskiej
w świetle dotychczasowych badań*

*Castle in Chudów until the end of the 16th century
– development and transformation of a private Upper Silesian seat
in the light of current research*

Wprowadzenie

Znany z renesansowego zamku górnośląski Chudów położony jest w gminie Gierałtowice (pow. gliwicki, woj. śląskie). Kompleks zamkowy zlokalizowany jest na północny wschód od centrum wsi, a w jego granicach wciąż można jeszcze wyróżnić ruiny XVI-wiecznego kamiennoceglanego zamku, znajdujący się nieopodal XVIII-wieczny spichlerz, a także zrekonstruowany na początku bieżącego stulecia budynek dawnego browaru (oryginalnie o metryce XIX-wiecznej). Wraz z otaczającym parkiem założenie to stanowi relikty historycznego centrum administracyjnego dóbr rycerskich Chudów-Paniówki¹.

Średniowieczny Chudów położony był w granicach księstwa bytomskiego. Po raz pierwszy miejscowość tę wzmiankowano na początku XIV w. w księdze uposażeń biskupstwa wrocławskiego². Zapewne krótko wcześniej wieś Chudów została lokowana na surowym korzeniu

Introduction

Upper Silesian Chudów, which is famous for its renaissance castle, is situated in the Gierałtowice municipality (Gliwicki county, Śląskie Voivodeship). The castle complex is located to the northern east of the village centre and within its boundaries it is still possible to distinguish the ruins of the 16th-century stone and brick castle, the 18th-century granary nearby as well as the former brewery which was reconstructed at the beginning of this century (originally from the 19th century). Together with the surrounding park, this castle constitutes the relics of the historical administrative centre of Chudów-Paniówki manor¹.

Medieval Chudów was situated within the boundaries of the Duchy of Bytom. This place was mentioned at the beginning of the 14th century in the book of emoluments of the Wrocław bishopric for the first time². Probably shortly before that, the village of Chudów was located on a “green field” or changed to German Law – from the content of the source record it appears that during making

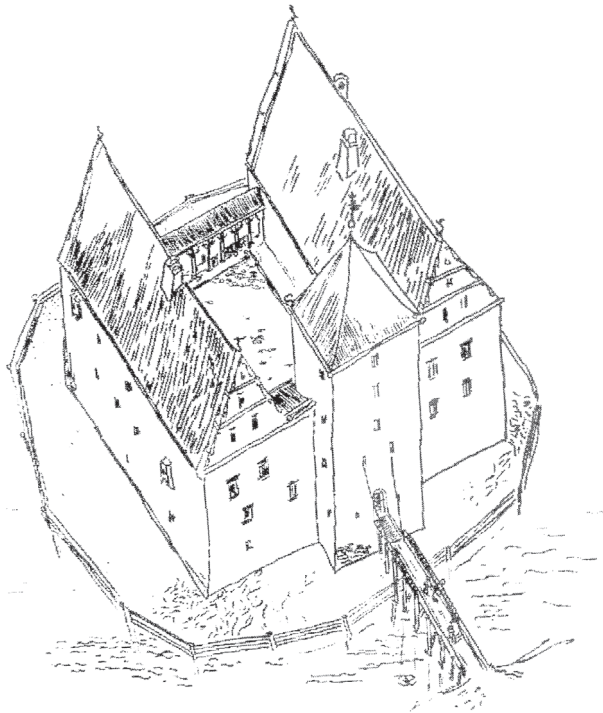
* ORCID: 0000-0001-9526-6132. Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego/Institute of Archaeology, Jagiellonian University in Kraków.

¹ W XIX w. po drugiej stronie drogi do Paniówek założony został folwark, którego centrum stanowił „nowy” dwór (budynek pozbawiony dziś wszelkich cech stylowych).

² W księdze tej, powstałej z inicjatywy biskupa Henryka z Wierzbnej na przełomie XIII i XIV w. (najczęściej jako data jej ukończenia podawany jest rok 1305), wśród miejscowości zobowiązanych do płacenia dziesięciny wymieniony jest też *Cudow* [1, s. 97].

¹ In the 19th century, on the other side of the road to Paniówki, a grange was founded, the centre of which was a “new” manor (a building deprived of all stylish features today).

² In this book, which came out on the initiative of Bishop Henry of Wierzbna at the turn of the 14th century (most often the date of its completion is given for the year 1305), among the places obliged to pay tithing, *Cudow* is also mentioned [1, p. 97].

Il. 1. Próba rekonstrukcji zamku w Chudowie według J. Rozpędowskiego [5]

Fig. 1. An attempt at reconstructing the castle in Chudów according to J. Rozpędowski [5]

lub przeniesiona na prawo niemieckie – z treści zapisu źródłowego wynika, że w czasie spisowania powinności względem stolicy biskupiej *Cudow* był jeszcze w okresie wolnizny [2, s. 126]. Skoro więc w tymże czasie w obrębie wsi istniały łany wolne, za mniej prawdopodobne należy uznać przypuszczenia Jerzego Horwata, że Chudów mógł zostać lokowany już w ramach kolonizacji prowadzonej na tym terenie przez księcia Władysława opolskiego po drugim najeździe tatarskim [3, s. 79].

Do lat 50. XX w. zamek w Chudowie nie był przedmiotem badań³. Do początku obecnego stulecia wiedza o obiekcie opierała się przede wszystkim na ustaleniach poczynionych w ramach badań architektonicznych przeprowadzonych przez Jerzego Rozpędowskiego [5, s. 7–9], którym towarzyszyły sondażowe prace archeologiczne zrealizowane przez Zbigniewa Trudzika [5, s. 1–6]⁴. Ich rezultatem było ustalenie czasu powstania obiektu na koniec XVI w. oraz hipotetyczna rekonstrukcja jego wyglądu w tym okresie – jako założenia składającego się z dwóch budynków mieszkalnych oraz stojącej między nimi wieży (il. 1).

³ Za jedyne istotne opracowanie dziejów chudowskiego zamku sprzed połowy minionego stulecia należy uznać pracę J. Knosalla-Kunzendorfa [4, s. 28–36].

⁴ Sprawozdanie z tych badań znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach oraz w spuściźnie po prof. J. Rozpędowskim w Katedrze Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej (za wskazanie kompletu wrocławskiego dziękuję J. Serafinowi, a za możliwość skorzystania z niego – prof. dr hab. inż. arch. M. Chorowskiej).

the list of the obligations towards the episcopal capital, *Cudow* was still in the period of freedom [2, p. 126]. If at that time there were fields exempted from tax within the village, Jerzy Horwat's assumption that Chudów could have been located as part of the colonization carried out in this area by Duke Władysław of Opole after the second Tatar invasion seems less probable [3, p. 79].

Until the 1950s, the castle in Chudów was not subject to research³. Before the beginning of the present century, the knowledge about the object was based primarily on the findings made within the framework of the architectural research carried out by Jerzy Rozpędowski [5, pp. 7–9] and accompanied by the archaeological survey carried out by Zbigniew Trudzik [5, pp. 1–6]⁴. The research resulted in determining the time of the building's construction at the end of the 16th century as well as a hypothetical reconstruction of its appearance in this period, i.e. as a layout consisting of two residential buildings and a tower standing between them (Fig. 1).

At the end of the 20th century, the "Chudów Castle" Foundation became the owner of the ruins and it began interdisciplinary research on the site. The first effect of the actions taken was the publication of a historical monograph of the castle [6]. At the same time, a long-term project of archaeological research was initiated⁵, which accompanied the partial consolidation of the castle ruins and the reconstruction of the tower, which later was meant to serve as the archaeological and historical museum. Before the reconstruction of the castle, a detailed photogrammetric inventory of the layout was carried out⁶.

A historical outline

Historical sources from the 15th century identify knights who were from this settlement, which goes to prove that at least since that time Chudów was home to a noble's domicile. The mention of the existence of a parish also comes from that period⁷.

The first historically confirmed owner of Chudów was Johannes de Hodow, which was proved by a document issued on October 15, 1434, near Będzin⁸. We recognize

³ The study by J. Knosalla-Kunzendorf [4, pp. 28–36] should be regarded as the only significant work of the history of the castle in Chudów from before the middle of the last century.

⁴ The report on these studies is kept in the archives of the Provincial Conservator-Restorer of Monuments in Katowice and in the works of Professor J. Rozpędowski at the Faculty of the History of Architecture, Art and Technology of Wrocław University of Science and Technology (I would like to thank J. Serafin for indicating the Wrocław set and for the opportunity to use it – I thank Prof. Dr arch. M. Chorowska).

⁵ Most of the research results are available only in the form of unpublished reports [7]–[9]. Only short-form studies of the results of the first seasons of the work appeared in print [10], [11].

⁶ The documentation can be found in the archives of the "Chudów Castle" Foundation.

⁷ In 1447, the parish of *Chudoba* in the Gliwice deanery gave 2 grosz Peter's Pence, which would indicate that it was a small parish (for example, Przyszowice paid 4 grosz and Ornontowice – 5 grosz), see [12, p. 368].

⁸ A comparison of information about the owners of Chudów was prepared on the basis of findings by D. Adamska and R. Heś [6,

Pod koniec XX w. właścicielem ruin została Fundacja „Zamek Chudów”, która rozpoczęła interdyscyplinarne badania obiektu. Pierwszym efektem podjętych działań było wydanie monografii historycznej zamku [6]. W tym samym czasie zainicjowano wieloletni projekt badań archeologicznych⁵, które towarzyszyły częściowemu zabezpieczeniu ruin zamkowych i odbudowie wieży przeznaczonej następnie na muzeum archeologiczno-historyczne. Przed rozpoczęciem rekonstrukcji obiektu wykonana została szczegółowa inwentaryzacja fotograficzna założenia⁶.

Rys historyczny

W źródłach historycznych od XV w. identyfikowani są rycerze piszący się z tej miejscowości, co wskazuje, że co najmniej od tego czasu w Chudowie funkcjonowała siedziba rycerska. Z tego też okresu pochodzi również wzmianka o istnieniu parafii⁷.

Pierwszym historycznie potwierdzonym właścicielem Chudowa był Johannes de Hodow, świadczący na dokumencie wystawionym 15 października 1434 r. pod Będzinem⁸. Rozpoznajemy w nim przedstawiciela księcia cieszyńskiego Waclawa w sporze między Polską a Śląskiem. W 1459 r. źródła wymieniają Jana Sudissa (von Khudov)⁹ – od tego też roku Chudów wchodził w skład części księstwa bytomskiego podlegającej książętom oleśnickim¹⁰. Być może kolejnym posiadaczem Chudowa był Jakub Chudowski – świadek na dokumencie wydanym w Cieszynie w 1475 r. Za właściciela tej miejscowości z pewnością należy uznać Mikołaja Chudowskiego pojawiającego się w źródłach w 1483 r., a dziesięć lat później sprawującego urząd bytomskiego sędziego ziemskiego. Mikołaj zmarł w 1520 r., a 12 lat później jako właściciel Chudowa występował już Jan Gierałtowski. Jego dochód wynosił 200 guldenów rocznie¹¹. Lata 30. i 40. XVI w. to okres konsekwentnego powiększania dóbr przez Gierałtowskiego i rozpoczęcie przez niego poszukiwań węgla kamiennego. Po raz ostatni wystąpił on w źródłach w 1562 r., a co istotne ze względu na przedmiot niniejszego artykułu – w dokumencie odnotowano, że Jan Gierałtowski posiadał w Chudowie siedzibę: *ain edelmans gesess*. Dziesięć lat

in him a representative of Waclaw I of Cieszyn in a dispute between Poland and Silesia. In 1459, the sources mention Jan Sudiss (von Khudov)⁹, i.e. since that year Chudów was part of the Duchy of Bytom subordinated to the Dukes of Oleśnica¹⁰. Perhaps the next owner of Chudów was Jakub Chudowski, i.e. a witness on a document issued in Cieszyn in 1475. Mikołaj Chudowski, who appears in the sources in 1483 and ten years later holds the office of a Bytom land judge, should certainly be considered the owner of this settlement. Mikołaj died in 1520 and 12 years later Jan Gierałtowski appeared as the owner of Chudów. His income amounted to 200 guilders a year¹¹. The 1530s and 1540s represented a period of consistent increase of goods by Gierałtowski and the beginning of exploration for hard coal. For the last time he appeared in sources in 1562 and what is important due to the subject matter of this article – it was mentioned in the document that Jan Gierałtowski owned *ain edelmans gesess* domicile in Chudów. Ten years later – as the owner of Chudów – his older son Waclaw was mentioned, who in the years 1572–1585 appeared in subsequent documents as a Bytom land judge. After Waclaw's death (between 1587 and 1596), the last owner of the castle in the 16th century was a widow – Agnieszka Gierałtowska *de domo Rogoyska* (probably the castle was part of her widow's heritage)¹².

A medieval layout

Archaeological research showed that in Chudów, before the construction of a stone castle, there was an object belonging to a group of layouts of a *motte* type, which was discussed in detail recently for Silesia by Dominik Nowakowski [15]. On a small island (about 30–40 m in diameter) a wooden building was constructed in a “post-and-beam” structure (tower) with a side length of about 9 m. This object was not founded on a “green field” because its construction violated the cultural layer with the material dated at the 14th century and the first half of the 15th century. The relics of unspecified structures from the period preceding the construction of the tower were also identified. The tower itself was surrounded by a palisade and the edges of the castle island were also reinforced with a stake wall¹³. The interior of the building was divided by partition walls (their relics were discovered

⁵ Wyniki badań w większości dostępne są jedynie w formie niepublikowanych sprawozdań [7]–[9]. Drukiem ukazały się tylko skrótkowe opracowania rezultatów pierwszych sezonów prac [10], [11].

⁶ Dokumentacja znajduje się w archiwum Fundacji „Zamek Chudów”.

⁷ W 1447 r. parafia *Chudoba* w dekanacie gliwickim przekazywała 2 grosze świętopietrza, co wskazywałoby, że była to parafia niewielka (przykładowo: Przyszowice płaciły 4 grosze, a Ornontowice – 5 groszy), zob. [12, s. 368].

⁸ Zestawienie informacji na temat właścicieli Chudowa zostało przygotowane w oparciu o ustalenia D. Adamskiej i R. Hesia [6, s. 37–44] z uwzględnieniem głosu w dyskusji na ten temat ze strony Horwata [3, s. 79–116].

⁹ Adamska i Heś utożsamiają go z Janem Sandischem z Albrechtisdorfu znanym ze źródeł już wcześniej (w 1454 i 1456 r.) [6, s. 38, 39], natomiast Horwat twierdzi, że to dwie różne osoby [3, s. 82].

¹⁰ Szerzej omawia to Horwat w [13].

¹¹ W urbarzu Chudów z Paniówkami oszacowano łącznie na 200 florenów. Ponadto Jan Gierałtowski zobowiązany był do służby rycerskiej konno i w zbroi na rzecz księcia [14].

pp. 37–44], including the comment by Horwat in the discussion on this subject [3, pp. 79–116].

⁹ Adamska and Heś identify him with Jan Sandisch of Albrechtisdorf who was known earlier from sources (in 1454 and 1456), whereas Horwat claims that they are two different people.

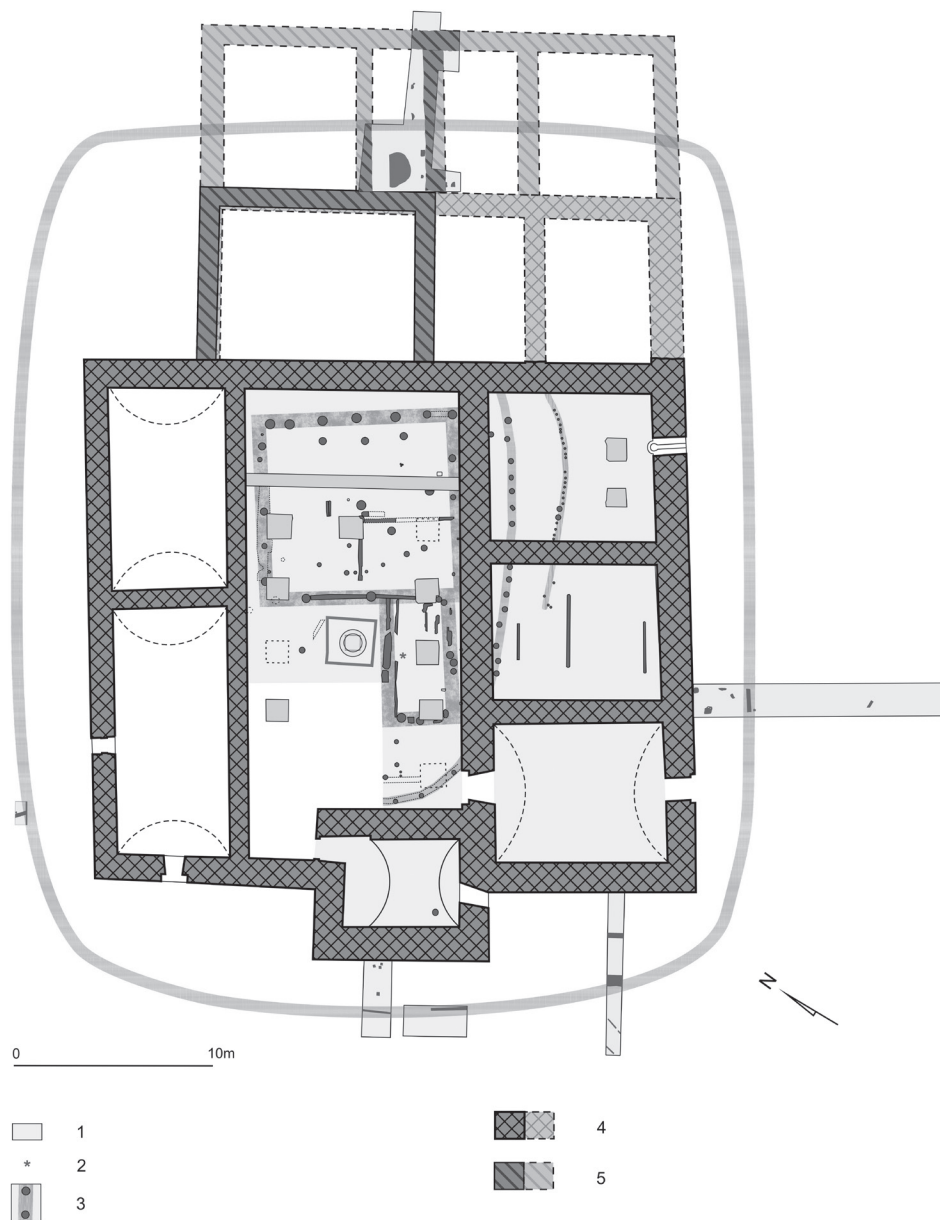
¹⁰ This is more widely discussed by Horwat in [13].

¹¹ In the urbarium, Chudów with Paniówki was estimated for a total of 200 florins. Moreover, Jan Gierałtowski was obliged to serve as a knight on horseback and in armor for the prince [14].

¹² Agnieszka Gierałtowska née Rogoyska closes the list of owners of Chudów in the 16th century, which exhausts the conventional chronological scope of these considerations.

¹³ During the research in the eastern part of the castle courtyard, numerous negatives of post holes (arranged linearly) were discovered. They were identified as relics of the palisade and the fence.

II. 2. Zamek w Chudowie.
Plan założenia z uwzględnieniem terenu przebadanego archeologicznie oraz odkrytych w toku badań struktur i obiektów:
1) teren przebadany archeologicznie, 2) skarb brakteatów, 3) słupy i doły postłupowe wraz z hipotetycznym przebiegiem ścian budynków, palisady i cembrowiny, 4) mury XVI-wieczne (istniejące i domniemane), 5) mury XIX-wieczne (istniejące i domniemane) (oprac. P. Nocuń)

Fig. 2. The castle in Chudów. The layout plan, including the archaeologically examined area as well as structures and objects discovered in the course of research: 1) archaeologically examined area, 2) bracteates hoard, 3) poles and post-hole holes along with a hypothetical run of the walls of buildings, palisades and the casing, 4) the 16th-century walls (existing and alleged), 5) the 19th-century walls (existing and alleged) (prepared by P. Nocuń)

później – jako właściciel Chudowa – figurował już jego starszy syn Waclaw, który w latach 1572–1585 pojawiał się w kolejnych dokumentach jako sędzia ziemski bytomski. Po śmierci Waclawa (między 1587 a 1596) ostatnią właścicielką zamku w XVI w. została wdowa – Agnieszka Gieraltowska *de domo* Rogoyska (prawdopodobnie zamek wchodził w skład jej oprawy wdowiej)¹².

Założenie średniowieczne

Badania archeologiczne wykazały, że w Chudowie przed zbudowaniem murowanego zamku funkcjonował obiekt wpisujący się formą w grupę założeń typu *motte*, szczegółowo omówionych ostatnio dla Śląska przez

during the research), which were connected to a pole placed in the geometric centre of the foundation (Fig. 2). The wooden domicile, which was erected around the middle of the 15th century can therefore be connected with Chudowski's sources at that time with high probability.

The object was heated as evidenced by gothic tiles – with figural presentations, e.g. St George struggling with a dragon (Fig. 3), an unidentified halberd with a pelican on his shoulder or lance knights – whose many fragments were discovered in the fire layer were dated for the first half of the 16th century by means of the archaeological material. The tiles themselves, thanks to the analysis of stylistic presentations, can be dated for the 2nd half of the 15th century¹⁴.

¹² Agnieszka z Rogoyskich Gieraltowska zamyka listę właścicieli Chudowa w XVI w., czym wyczerpuje umowny zakres chronologiczny niniejszych rozważań.

¹⁴ It is worth drawing attention to the fact that the same tiles were also discovered in other places within the castle, i.e. in the moat and in the layers of the embankment on which in the 19th century, a castle brewery was built. More about the tiles from Chudów in [16].

Dominika Nowakowskiego [15]. Na niewielkiej wyspie (o średnicy około 30–40 m) wzniesiono drewniany budynek w konstrukcji ramowo-słupowej (wieżę) o długości boku około 9 m. Obiekt ten nie został założony na surowym korzeniu, gdyż jego budowa naruszyła warstwę kulturową z materiałem datowanym na XIV–1. połowę XV w. Zidentyfikowane zostały także relikty bliżej nieokreślonych konstrukcji pochodzących z okresu poprzedzającego budowę wieży. Sama wieża otoczona była palisadą, wzmocnione częstokołem były również krawędzie zamkowej wyspy¹³. Wnętrze budynku podzielone było ścianami działowymi (ich relikty odkryto podczas badań), które łączyły się przy słupie umieszczonym w geometrycznym centrum założenia (il. 2). Wzniesioną około połowy XV w. drewnianą siedzibę można zatem z dużym prawdopodobieństwem powiązać z występującymi w tym czasie w źródłach Chudowskimi.

Obiekt był ogrzewany, czego dowodzą gotyckie kafle płytowe – z przedstawieniami figuralnymi, m.in. św. Jerzego walczącego ze smokiem (il. 3), niezidentyfikowanego halabardnika z pelikanem na ramieniu, czy też rycerzy kopijników – których liczne fragmenty odkryto w warstwie pożarowej datowanej materiałem archeologicznym na 1. połowę XVI w. Same kafle, dzięki analizie stylistycznej przedstawień, można datować jeszcze na 2. połowę XV stulecia¹⁴.

Do południowego narożnika drewnianej wieży (jej południowo-zachodniej ściany) już chyba w 3. ćwierci XV stulecia dostawiono niewielką przybudówkę. Mniej więcej w połowie jej długości odkryta została „bryłka” (prawdopodobnie intencjonalnie ukryta pod deską podłogową), która po oczyszczeniu i dokładnym obejrzeniu okazała się zgrupowaniem sklejonych, skorodowanych brakteatów (w chwili odkrycia czytelny był odcisk otaczającej je pierwotnie tkaniny – płóciennej sakiewki) (il. 4)¹⁵.

Zamek murowany

Zamek w Chudowie jest przykładem XVI-wiecznej murowanej siedziby prywatnej. Przed rozpoczęciem badań archeologicznych w 2001 r. jego widocznymi pozostałościami była kamienno-ceglana wieża oraz fragmenty murów zewnętrznych dwóch budynków mieszkalnych, zachowanych w najwyższych partiach do wysokości około 8 m. Obiekt powstał na niewielkiej wyspie zlokalizowanej w dolinie rzeki Jasienicy (lewobrzeżnego dopływu

0 5 cm

Il. 3. Zamek w Chudowie. Kafel z przedstawieniem św. Jerzego walczącego ze smokiem – z XV-wiecznego pieca z drewnianej wieży Chudowskich (oprac. M. Strużyna)

Fig. 3. The castle in Chudów.

A tile with a picture of St George fighting with a dragon – from a 15th-century stove in the wooden tower of Chudowski family (prepared by M. Strużyna)

A small annex was added to the southern corner of the wooden tower (its south-western wall) probably in the 3rd quarter of the 15th century. Approximately halfway through its length, a “lump” was discovered (probably intentionally hidden under a floorboard), which after cleaning and thorough examination turned out to be a grouping of glued and corroded bracteates (at the time of the discovery, the imprint of the fabric surrounding it – a cloth pouch) was clearly visible (Fig. 4)¹⁵.

A stone and brick castle

The castle in Chudów is an example of a 16th century private stone and brick domicile. Before the archaeological research in 2001, its visible remains were a stone

¹³ Podczas badań we wschodniej części dziedzińca zamkowego odkryto liczne negatywy dołów postupowych (ułożonych liniowo). Zidentyfikowane zostały jako relikty palisady oraz płotu.

¹⁴ Warto zwrócić tu uwagę, że takie same kafle odkryto także w innych miejscach w obrębie zamku, w zasypach fosy oraz w warstwach budujących nasyp, na którym w XIX w. zbudowany został przysamkowy browar. Szerzej o kaflach z Chudowa w [16].

¹⁵ W wyniku prac konserwatorskich oddzielono pojedyncze monety. Dzięki ustaleniom M. Woźniaka wiadomo, że z 77 monet możliwych do zidentyfikowania 65 (lub nawet 67) stanowiły monety księcia opolskiego Mikołaja I. Kilka pochodziło z późnych emisji – datowanych na lata 1470–1474 – ogromna większość (63 monety) to emisje sprzed 1470 r. Z tego względu zasadne wydaje się założenie, że odkryty pod podłogą skarb został zdeponowany na początku lat 70. XV w. [8, s. 33–51].

¹⁵ As a result of the restoration works, single coins were separated. Thanks to the findings of M. Woźniak, it is known that out of 77 coins possible to be defined 65 (or even 67) were coins of the Duke of Opole Mikołaj I. Some came from late issues – dated for the years 1470–1474 – the vast majority (63 coins) are pre-1470 issues. For this reason, it seems reasonable to assume that the treasure discovered under the floor was deposited in the early 1470s [8, pp. 33–51].

Il. 4. Zamek w Chudowie. Skarb brakteatów przed pracami konserwatorskimi (fot. A. Tarasiński, 2005)

Fig. 4. The castle in Chudów. Hoard of bracteates before restoration works (photo by A. Tarasiński, 2005)

Kłodnicy). Jak wynika z analizy źródeł kartograficznych (m.in. mapy Christiana Friedricha von Wrede z lat 1747–1753), co najmniej od połowy XVIII w. od północy i wschodu wyspa otoczona była mokradłami i stawami.

Po pożarze drewnianej XV-wiecznej wieży nastąpiła rozbiórka pozostałości tego założenia oraz towarzyszące temu działaniu prace niwelacyjne, skutkujące podwyższeniem poziomu terenu. Niedługo potem rozpoczęto wznoszenie murowanego zamku. Akcja budowlana była kilkuetapowa. Jako pierwsza powstała pięciokondygnacyjna wieża, którą wzniesiono na planie czworokąta o wymiarach $8,8 \times 7,5$ m. Dzięki rozpoznaniu architektonicznemu prowadzonemu przed pracami remontowymi i w ich trakcie dość precyzyjnie można określić funkcje jej poszczególnych pięter.

Najniższą – częściowo zagłębioną – kondygnację stanowiła niewielka piwnica o wymiarach wnętrza $4,5 \times 5,5$ m, nakryta sklepieniem kolebkowym. Wejście do niej znajdowało się w północno-zachodniej ścianie wieży (od strony dziedzińca). Piwnica była całkowicie odizolowana od pozostałych kondygnacji wieży i zapewne pełniła funkcje gospodarczo-magazynowe. Miała ona jedno okienko ujęte w proste kamienne obramienie (lokalizacja i geometria rozglifienia – wychodzącego po zewnętrznej stronie muru budynku zamkowego – dowodzą, że w momencie budowy wieży zakładano już budowę sąsiedniego budynku mieszkalnego).

Na poziomie kolejnej kondygnacji (przeszło 2,3 m nad obecnym poziomem terenu) znajduje się dawne wejście do zamku. Według Rozpędowskiego, od strony południowo-zachodniej prowadził do niego most nad zamkową fosą [5, s. 7]¹⁶. W ościeżu północno-zachodnim wejścia

¹⁶ Trudzik i Rozpędowski zinterpretowali doły postłupowe odkryte w sondażu 1/1957 jako pozostałości słupa tego mostu. Miał on mieć konstrukcję częściowo zwodzoną. Po odbudowie zamku w XIX w. przez Aleksandra von Bally'ego zbudowany został inny most, po którym

and brick tower and fragments of external walls of two residential buildings which were preserved in the highest parts up to the height of about 8 m. The object was built on a small island situated in the Jasienica River Valley (left-bank tributary of Kłodnica). According to the analysis of cartographic sources (including, e.g. the maps of Christian Friedrich von Wrede from the years 1747–1753), at least from the mid-18th century from the north and east the island was surrounded by wetlands and ponds.

After a fire of the 15th-century wooden tower, demolition of the remains of this layout took place as well as the levelling work accompanying it resulting in the elevation of the ground level. Soon after, the construction of a stone and brick castle began. The construction consisted of several stages. The first was a five-storey tower which was erected on a quadrangular plan with dimensions of 8.8×7.5 m. Thanks to the architectural reconnaissance carried out before and during repair works, it is possible to precisely define the functions of its individual stories.

The lowest – partly recessed – storey consisted of a small basement with the interior dimensions of 4.5×5.5 m and covered with a barrel vault. The entrance to it was located in the north-western wall of the tower (from the side of the courtyard). The cellar was completely isolated from the other storeys of the tower and probably performed storage facility functions. It had one window with a simple stone frame (the location and geometry of the splay – extending on the outside of the wall of the castle building – prove that at the time of the tower erection, the construction of an adjacent residential building was already planned).

At the level of the next storey (over 2.3 m above the current ground level) there is a former entrance to the castle. According to Rozpędowski, a bridge over the castle moat led to it from the south-western side [5, p. 7]¹⁶. In the north-western jamb of the entrance, openings of linear slides of three gate bolts were identified (nests corresponding to them were identified in the south-eastern jamb). At this level of the tower, there are also three embrasure windows (two of them flanking the entrance and the third one in the north-western wall). The exit, which was situated opposite the entrance to the castle, led to the porch whose stairs made it possible both to go downstairs to the courtyard and to go upstairs, i.e. in order to get to the next floors of the tower. Similarly to the case of the basement, also the interior of this storey was covered with a stone barrel vault.

The entrance to the third floor led through a door opening situated on the side of the courtyard¹⁷. Opposite this

¹⁶ Trudzik and Rozpędowski interpreted the pole holes discovered in the 1/1957 survey as the remains of the pole of this bridge. It was supposed to have a partially drawback structure. After the reconstruction of the castle by Alexander von Bally in the 19th century, another bridge was built, the earth bridgehead traces of which were preserved (known from the picture of the castle by Alexander Duncker) [17]). The difference in height between the entrance threshold to the tower and the outside area is problematic and it must have resulted in a bridge with a slope area of approximately 10%.

¹⁷ This entrance was probably walled up during the 19th century reconstruction of the castle.

rozpoznano otwory prowadzić trzech zasuw (odpowiadające im gniazda zostały zidentyfikowane w ościeżu południowo-wschodnim). Na tym poziomie wieży zachowane są również trzy okna strzelnicze (dwa flankujące wejście i trzecie w ścianie północno-zachodniej). Zlokalizowane naprzeciw wejścia do zamku wyjście prowadziło na ganek, którego schody pozwalały zarówno na zejście na dziedziniec, jak i wejście wyżej – w celu dostania się na kolejne piętra wieży. Podobnie jak w przypadku piwnicy, także wewnątrz tej kondygnacji nakryte zostało kamieniem sklepieniem kolebkowym.

Wejście do wnętrza trzeciej kondygnacji prowadziło przez otwór drzwiowy umieszczony od strony dziedzińca¹⁷. Naprzeciw niego znajdowały się dwa otwory okienne – odtworzone dzięki częściowemu zamurowaniu XIX-wiecznych okien kaplicznych (il. 5). Kolejne dwa usytuowane były w północno-zachodniej i południowo-wschodniej ścianie wieży (zostały one ponownie otwarte podczas ostatnich prac rekonstrukcyjnych, w ich rozglieniach częściowo zachowana jest oryginalna wyprawa tynkarska). Oba okna naprzeciw wejścia zrekonstruowano dzięki odkryciu parapetów oraz tynków, których granice ukazywały przebieg gładów pierwotnych otworów okiennych¹⁸. W północnym narożniku pomieszczenia (w ścianie północno-zachodniej wieży) znajdowała się wnęka kominka z wlotem do komina (jego przewód biegł w grubości muru przez całą wysokość wieży¹⁹). Kondygnacja ta (podobnie jak kolejne dwie powyżej) pierwotnie nakryta była drewnianym stropem (o jego konstrukcji oraz lokalizacji świadczyły otwory po belkach oraz odsadzki). Piętro to mogło pierwotnie pełnić funkcje pokoju dziennego²⁰.

zachowały się ślady ziemnych przyczółków (znany z przedstawienia zamku autorstwa Alexandra Dunckera: [17]). Problematiczna jest różnica wysokości między progiem wejścia do wieży a terenem na zewnątrz, której rezultatem musiały być most o stopniu nachylenia powierzchni około 10%.

¹⁷ Wejście to zostało najpewniej zamurowane podczas XIX-wiecznej przebudowy zamku.

¹⁸ Ceglana nadproża zrekonstruowano na tej samej wysokości co w oknach w ścianach sąsiednich. W XIX w. ta oraz kondygnacja znajdująca się powyżej zostały połączone w jedną, którą nakryto ceglany sklepieniem. W nowo utworzonym pomieszczeniu ulokowano kaplicę. Pierwotne okna w ścianie południowo-zachodniej rozkuto wtedy w duże otwory okienne, pozostałe dwa okna na tej kondygnacji zamurowano.

¹⁹ Wnękę tę zamurowano podczas ostatniej odbudowy zamku. W XIX w. jej tylną ścianę rozkuto, umieszczając w tym miejscu wejście do kaplicy, do którego prowadziła dostawiona od zewnątrz klatka schodowa. Jej relikty widoczne są do dziś (o tym rozwiązaniu pisze również Rozpędowski [5, s. 9]).

²⁰ W XIX w., za czasów Bally'ego, zamek chudowski został znacznie przebudowany, tracąc renesansową formę. W wieży rozebrano strop ponad trzecią kondygnacją, łącząc w ten sposób trzecią oraz czwartą kondygnację i tworząc wysokie pomieszczenie. Urządzono zamkową kaplicę, całą wieżę podwyższono o jedną kondygnację (szóstą). Zmianie uległa również dotychczasowa komunikacja między piętrami oraz rozplanowanie okien wieży. Wejście na piątą kondygnację prowadziło najpewniej z zewnętrznego, drewnianego ganku. Prawdopodobnie w tym czasie przebudowane zostały również budynki mieszkalne na dziedzińcu. Wspominają o tym dokumenty z 1838 r., gdzie mowa jest o zmianach dokonanych przez nowego właściciela, w tym również o realizacji i poświęceniu kaplicy [6, s. 71].

Il. 5. Zamek w Chudowie. Dokumentacja fotogrametryczna południowo-zachodniej elewacji wieży przed odbudową – widoczne XIX-wieczne okna kaplicy, na którą zaadaptowano pierwotną trzecią i czwartą kondygnację wieży (oprac. J. Gołka, J. Haliński, A. Misterek, J. Szafarczyk, 2000)

Fig. 5. The castle in Chudów. The photogrammetric documentation of the south-western facade of the tower before reconstruction – visible 19th-century windows of the chapel to which the original third and fourth stories were adapted (prepared by J. Gołka, J. Haliński, A. Misterek, J. Szafarczyk, 2000)

door opening there were two window openings – reconstructed thanks to the partial walling of the 19th-century chapel windows (Fig. 5). The next two were situated in the north-western and south-eastern wall of the tower (they were reopened during the recent reconstruction works and in their original splays there is partially preserved mortar). Both windows opposite the entrance were

Na czwartej kondygnacji znajdowały się trzy otwory okienne – po jednym w każdej ze ścian (poza północno-wschodnią). Brak czwartego okna należy wytłumaczyć lokalizacją piętro wyżej wykusa latrynowego (na odcinku południowym ściany), faktem dobicia od zewnątrz muru jednego z budynków mieszkalnych (w części środkowej ściany)²¹ oraz przebiegiem przewodu kominowego w grubości muru (w części północnej). W trakcie prac zidentyfikowano też trzy niewielkie nisze (do umieszczenia w nich źródeł światła). Fakt zlokalizowania dwóch z nich we wschodnim narożniku wieży może być wskazówką w kwestii pierwotnej lokalizacji w tym miejscu schodów na kolejną kondygnację.

Na piątej kondygnacji wieży, w ścianie północno-zachodniej (w zachodnim narożniku) funkcjonował wykusz latrynowy (zrekonstruowany na początku obecnego stulecia)²². Na tym piętrze znajdowały się także cztery otwory okienne (w każdej ze ścian), odkute podczas ostatniej odbudowy. Obecność urządzenia grzewczego (w północnym narożniku tej kondygnacji widoczne jest świadczące o tym zamurowanie) oraz latryny wskazują na funkcję mieszkalną tego piętra w XVI w. (zwłaszcza zanim ukończone zostały pozostałe budynki wczesnonożożytnego zamku).

Szesnastowieczna wieża zamku w Chudowie, do trzeciej kondygnacji włącznie, została wymurowana z kamienia łamanego (piaskowca) układanego w warstwach wyrównawczych co 25–40 cm. Wyższe piętra były ceglano-²³. Wnętrza (poza piwnicą i kondygnacją wejściową) były pierwotnie w całości tynkowane²⁴.

Wieża stanowiła pierwszy etap realizacji murowanego zamku chudowskiego. Jak wykazano wcześniej i na co zwrócił już uwagę Rozpędowski [5, s. 8] – stojące po jej obu stronach budynki powstały w ramach tej samej akcji budowlanej. Dom południowo-wschodni zbliżony był kształtem do prostokąta o wymiarach 26,3 × 11,5 m. Jego parter podzielony był na trzy pomieszczenia. Pierwsze z nich było nakryte sklepieniem kolebkowym zbudowanym prostopadłe do osi budynku i miało wejście od strony dziedzińca przy samej wieży. Po przeciwnej stronie wejścia – w murze zewnętrznym – zlokalizowana była zamkowa furta. W ostatnim wewnątrz (we wschodnim narożniku zamku) znajdowała się kuchnia, na co wskazuje obecność misy kamiennej (zachowanej *in situ*) i rynnny z odpływem. Na pierwszym piętrze tego budynku zloka-

reconstructed thanks to the discovery of window sills and plasters whose boundaries showed the course of splays of the original window openings¹⁸. In the northern corner of the room (in the north-western wall of the tower) there was a fireplace niche with an inlet to the chimney (its shaft ran in the wall thickness through the entire height of the tower¹⁹). This storey (similarly to the next two above) was originally covered with a wooden ceiling (its construction and location were confirmed by beam openings and berms). This storey could have served as a living room²⁰.

On the fourth storey there were three window openings – one in each of the walls (apart from the north-eastern). The lack of the fourth window can be explained by the location of the latrine on the next upper storey (on the southern section of the wall), the fact of removing the wall of one of the residential buildings (in the middle part of the wall)²¹ and the course of the chimney shaft in the wall thickness (in the northern part). During the works, three small niches were also identified (for placing light sources in them). The fact of locating two of them in the eastern corner of the tower can be an indication of the initial location of the stairs to the next storey at this point.

On the fifth storey of the tower, in the north-western wall (in the western corner) there was a bay window latrine (reconstructed at the beginning of this century)²². On this storey there were also four window openings (in each of the walls), which were discovered during the last reconstruction. The presence of a heating device (in the northern corner of this storey there is visible walling up

¹⁸ Brick lintels were reconstructed at the same height as the windows in the neighboring walls. In the 19th century, this one and the upper storey were joined into one, which was covered with a brick vault. A chapel was located in the newly formed room. The original windows in the south-western wall were then changed into large window openings, whereas the other two windows on this storey were bricked up.

¹⁹ This niche was bricked up during the last reconstruction of the castle. In the 19th century, its back wall was pulled down and the entrance to the chapel was made at this place, to which a staircase attached from the outside led. Its relics are still visible today (Rozpędowski also writes about this solution [5, p. 9]).

²⁰ In the 19th century, during the time of Bally, the castle in Chudów was significantly remodeled and lost its Renaissance form. In the tower, the ceiling over the third floor was removed, thus combining the third and fourth storeys and forming a high room. The castle chapel was decorated and the whole tower was raised by one storey (the sixth). The previous connection between the storeys and the layout of the tower windows was also changed. The entrance to the fifth storey probably led from an external wooden porch. Probably at that time, residential buildings in the courtyard were also rebuilt. This is mentioned in the documents from 1838, where there is information about the changes made by the new owner, including the implementation and dedication of the chapel [6, p. 71].

²¹ This is another argument for the fact that the tower and castle buildings on both of its sides were constructed as part of one investment action.

²² During the works within the tower a wooden lintel of the entrance opening to the latrine was discovered *in situ*. Outside, two beam nests were exposed, which originally carried the part of the bay window extended beyond the face of the wall. During the removal of the brick-laying of the entrance opening, the well-preserved plaster of the latrine interior was discovered (additionally, in the north-eastern chambranle a light source plastered niche was discovered), partly preserved threshold with a nest for the vertical pillars of the chambranle. In the aforementioned lintel, openings for both chambranle pillars and a wooden door opening were identified.

²¹ Jest to kolejny argument za tym, że wieża i budynki zamkowe po obu jej stronach powstały w ramach jednej akcji inwestycyjnej.

²² Podczas prac w obrębie wieży odkryto zachowane *in situ* drewniane nadproże otworu wejściowego do latryny. Na zewnątrz odsłonięto dwa gniazda po belkach, które pierwotnie dźwigały wysuniętą poza lico muru część wykusa. W trakcie usuwania zamurowania otworu wejściowego odsłonięto dobrze zachowane tynki wnętrza latryny (dodatkowo w północno-wschodnim ościeżu odkryto wytynkowaną wnękę na źródło światła), częściowo zachowany próg z gniazdem pod pionowy słupek ościeżnicy. We wspomnianym powyżej nadprożu zidentyfikowano otwory pod oba słupki ościeżnicy i wręb na drzwi.

²³ Szósta – wymurowana z piaskowca – kondygnacja wieży została w XIX w. podczas odbudowy zamku.

²⁴ Duże partie pierwotnych tynków zachowały się w pachach ceglano-
sklepienia kaplicy, zrealizowanego podczas XIX-wiecznej przebudowy.

lizowane były pomieszczenia o charakterze mieszkalnym. W elewacji południowo-zachodniej czytelne są dolne partie dwóch otworów okiennych (pozbawione detalu).

Położony po przeciwnej stronie dziedzińca dom północno-zachodni był węższy i miał wymiary 25,7 × 7,0 m. Parter dzielił się na dwie sale nakryte sklepieniami kolebkowymi zbudowanymi w osi budynku. Niestety brak jest danych na temat liczby pomieszczeń na pierwszym piętrze. W ścianie południowo-zachodniej zachowane (choć nieznacznie przebudowane) są dwa okna z fascjowymi obramieniami, które potwierdzają, że realizacja tego obiektu musiała się zakończyć w XVI w.²⁵

Nowe dane w kwestii wyglądu i rozplanowania wczesnonowożytnego zamku przyniosły obserwacje prowadzone w trakcie jego odbudowy. Podczas prac przy zachodnim narożniku założenia częściowo odsłonięto ciągnący się w kierunku północno-wschodnim fundament południowo-wschodniego muru zamku. Jednocześnie analiza architektoniczna dobudówki (przylegającej do zamku od północnego wschodu) dowiodła, że stoi ona na starszych murach (fundament północno-wschodniej ściany tej dobudówki ciągnął się dalej w kierunku południowo-wschodnim). Oba opisane powyżej mury tworzyły wschodni narożnik wczesnonowożytnego zamku. Wyznaczały one również obrys kolejnego budynku (o wymiarach 24,4 × 8,4 m) wchodzącego w skład siedziby Gierałtowskich. Renesansowy zamek w Chudowie tworzyły zatem nie dwa, ale trzy budynki zlokalizowane wokół centralnego dziedzińca.

Przebieg XVI-wiecznej akcji budowlanej dokumentują wyniki analiz dendrochronologicznych elementów konstrukcyjnych wieży (stężeń)²⁶. Seria kolejnych prób pozwoliła w przybliżeniu określić ich wiek, brak ostatnich, podkorowych słoików uniemożliwił datowanie z dokładnością roczną. Najstarsze daty otrzymano dla stężeń z trzeciej kondygnacji wieży (data ścięcia po 1511), najmłodsze pochodzą z kondygnacji piątej (po 1538, 1549 i 1548)²⁷.

Zapewne jednocześnie ze wznoszeniem zamku, w odległości kilku metrów od murów zewnętrznych zbudowano drewnianą cembrowinę, która posłużyła do wzmocnienia krawędzi nowej wyspy zamkowej (il. 6). Pierwsze jej odcinki odkryto podczas badań w 1957 r. w sondażach przed wieżą [5, s. 7]. W następnych latach odnaleziono jej kolejne fragmenty w wykopach przy północno-zachodniej i południowo-wschodniej ścianie zamku. Na ślady po jej usunięciu natrafiono przy północno-wschodniej ścianie zamku. Cembrowina składała się z belek, nie mniej niż czterech, umieszczonych na sobie i uszczelnionych mchem. Od zewnątrz konstrukcję wzmocniały wbijane

which is evidence of this) and latrines indicate the residential function of this storey in the 16th century (especially before other buildings of the early-modern castle were completed).

The 16th century tower of the castle in Chudów, up to the third floor, was built of broken stone (sandstone) laid in equalizing layers every 25–40 cm. The upper storeys were made of brick²³. The interiors (except for the basement and the entrance storey) were originally completely plastered²⁴.

The tower was the first stage of the construction of the stone castle in Chudów. As it was shown earlier and what Rozpędowski already drew attention to [5, p. 8] – the buildings standing on both sides of it were erected as part of the same construction process. The south-eastern house was similar in its shape to a rectangle measuring 26.3 × 11.5 m. Its ground storey was divided into three rooms. The first of them was covered with a barrel vault which was constructed perpendicular to the axis of the building and had an entrance next to the tower from the side of the courtyard. On the opposite side of the entrance – in the external wall – the castle gate was located. In the last interior (in the eastern corner of the castle) there was a kitchen, which is indicated by the presence of a stone basin (preserved in situ) and a gutter with a drain. On the first storey of this building there were residential rooms. In the south-western facade, the lower parts of two window openings (deprived of detail) are visible.

The north-western house, which was situated on the opposite side of the courtyard, was narrower and had dimensions of 25.7 × 7.0 m. The ground storey was divided into two rooms covered with barrel vaults which were built on the axis of the building. Unfortunately, there is no data on the number of rooms on the first storey. In the south-western wall (although slightly remodelled) there are two preserved windows with “facing” frames that confirm that the implementation of this object must have been completed in the 16th century²⁵.

New data on the appearance and layout of the early-modern castle resulted from observations during its reconstruction. During the works at the western corner of the layout, the foundations of the south-eastern wall of the castle was partially uncovered, which ran to the north-eastern direction. At the same time, the architectural analysis of the annex (adjacent to the castle from the northern east side) proved that it stands on the older walls (the foundation of the north-eastern wall of this annex continued on towards the south-eastern direction). Both walls described above formed the eastern corner of the early-modern castle. They also determined the outline of

²⁵ Obramienia te zostały nieznacznie przemieszczone podczas XIX-wiecznej odbudowy zamku. Z tego czasu pochodzi także ceglany mur pierwszego piętra (zwieńczony fryzem arkadowym), w którym widoczne są pozostałości współczesnych jego budowie otworów okiennych.

²⁶ Wśród użytego drewna dominowała jodła pospolita (*Abies alba*), wykorzystywano także dąb (*Quercus sp.*).

²⁷ Badania dendrochronologiczne przeprowadził prof. dr hab. Marek Krąpiec z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (wyniki udostępnione przez Fundację „Zamek Chudów”).

²³ The sixth storey of the tower – made of sandstone – was added in the 19th century during the reconstruction of the castle.

²⁴ Large parts of the original plasters were preserved in the “arm-pits” of the chapel’s brick ceiling, which was made during the 19th century reconstruction.

²⁵ These frames were slightly displaced during the 19th century reconstruction of the castle. The brick wall of the first storey (crowned with an arcaded frieze), in which the remains of modern window openings are visible also comes from that period.

Il. 6. Zamek w Chudowie. Relikty cembrowiny ograniczającej wyspę zamkową od strony południowo-wschodniej oraz słupa podtrzymującego jej konstrukcję – odkryte w toku badań archeologicznych (fot. S. Walkowski, 2017)

Fig. 6. The castle in Chudów. Relics of the casing limiting the castle island from the south-eastern side and the pole supporting its construction – discovered during the archaeological research (photo by S. Walkowski, 2017)

w piaszczyste dno zaostrome słupki, które zapobiegały jej osunięciu się do fosy.

Wyspę, na której znajdował się zamek, otaczała fosa zasilana wodami płynącej nieopodal Jasienicy. Od południowego wschodu i północnego wschodu wykopy archeologiczne ujawniły płytką fosę o płaskim dnie i szerokości 6–8 m.

Najstarszy opis obiektu pochodzi dopiero z 1789 r. Zamek jest w nim określony jako masywna, murowana budowla z dwiema kondygnacjami i wieżą bramną (a także niezidentyfikowaną dotąd wieżą okrągłą)²⁸. Pośrodku prostokątnego dziedzińca otoczonego krytymi krużgankami²⁹ znajdowała się studnia³⁰.

W latach 40. XIX w. ówczesny właściciel Aleksander von Bally odbudował częściowo zrujnowane założenie, powiększając je o dwutraktowy budynek północno-wschodni, który zamknął w swojej bryle pozostałości wcześniejszego obiektu. Jedynym znanym źródłem ikonograficznym prezentującym bryłę budowli po wspomnianej rozbudowie jest litografia zamku ze zbioru Alexandra Dunckera pochodząca z 1860 r. (il. 7) [17]³¹.

²⁸ Woryginalie: [...] *mit einem thurm am Eingange und einem anderen runden an der Seite* [za: 6, s. 108].

²⁹ Podczas badań odsłonięto relikty, które zidentyfikowano jako fundamenty filarów kamiennych krużganków (rozpoznano także dwa negatywy po takich filarach). Nie można wykluczyć, że związane były one jeszcze z XVI-wieczną fazą zamku.

³⁰ Studnia odkryta podczas badań archeologicznych składała się z dwóch części: drewnianej skrzyni na dole (budowały ją ustawione pionowo dranice dębowe łączone na pióro własne i wpust) i posadowionej na niej kamiennej cembrowiny. Obie zbudowane były w czasie jednej akcji budowlanej. Z ekspertyzy dendrochronologicznej wykonanej przez A. Koniecznego wynika, że studnia zbudowana została po 1611 r. [za: 7, s. 22, 23].

³¹ Przedstawiony jest na niej staw przed zamkiem.

the next building (dimensions of 24.4 × 8.4 m) which is part of the Gierałtowski's domicile. Thus, the Renaissance castle in Chudów consisted of not two but three buildings located around the central courtyard.

The course of the 16th-century construction process is documented by the results of dendrochronological analyses of the structural elements of the tower (bracings)²⁶. A series of subsequent tests made it possible to determine approximately their age, whereas the lack of recent sub-cortical rings prevented dating as regards the exact year. The oldest dates were obtained for bracings from the third storey of the tower (date of cutting after 1511), the youngest come from the fifth floor (after 1538, 1549 and 1548)²⁷.

Probably along with the construction of the castle, the casing was built within a few meters from the outer walls, which served to reinforce the edge of the new castle island (Fig. 6). Their first fragments were discovered during the research in 1957 in the surveys in front of the tower [5, p. 7]. In subsequent years, other fragments were found in excavations at the north-western and south-eastern walls of the castle. The traces of its removal were found near the north-eastern wall of the castle. The casing consisted of beams, no fewer than four, which were placed on top of each other and sealed with moss. From the outside, the structure was strengthened by sharpened poles stuck into the sandy bottom, which prevented it from slipping into the moat.

The island where the castle was situated was surrounded by a moat which was supplied by the waters of the nearby River Jasienica. From the south-east and north-east archaeological excavations revealed a shallow moat with a flat bottom and a width of 6–8 m.

The oldest description of the building originates from 1789. The castle is defined in it as a massive stone building with two storeys and a gate tower (and also an unidentified round tower so far)²⁸. In the middle of a rectangular courtyard which was surrounded by covered cloisters²⁹ there was a well³⁰.

In the 1840s, the then owner, Alexander von Bally, reconstructed a partially ruined layout, extending it with a two-bay north-eastern building, which included the remains of the earlier object in its body. The only known iconographic source presenting the building body after the aforementioned extension is the lithograph of the

²⁶ Among the wood used European silver fir (*Abies alba*) dominated as well as oak (*Quercus sp.*).

²⁷ Dendrochronological research was carried out by prof. dr hab. Marek Krąpiec from the AGH University of Science and Technology in Kraków (results provided by the "Chudów Castle" Foundation).

²⁸ Orig.: [...] *mit einem thurm am Eingange und einem anderen runden an der Seite* [acc.: 6, p. 108].

²⁹ During the research relics were discovered, which were identified as the foundations of the stone pillars of the cloisters (two negatives of such pillars were also recognized). It cannot be ruled out that they were still connected with the 16th century phase of the castle.

³⁰ The well which was discovered during the archaeological research consisted of two parts, i.e. a wooden chest at the bottom (it was built of vertically fixed oak laths joined together with an own feather and a key) and a stone casing on it. Both of them were built during one construction action. According to the dendrochronological expertise made by A. Konieczny, the well was built after 1611 [acc.: 7, pp. 22, 23].

Il. 7. Zamek w Chudowie około 1860 r.
– po odbudowie Aleksandra von Bally’ego
(litografia A. Dunckera – zbiory Muzeum Zamku w Chudowie) [17]

Fig. 7. The castle in Chudów in circa 1860
– after the reconstruction by Alexander von Bally
(a lithograph by A. Duncker
– collections of the Castle Museum in Chudów) [17]

11 stycznia 1875 r. zamek spłonął. Na polecenie ówczesnego właściciela, hrabiego Hansa Ulricha von Schaffgotscha, zabezpieczono jedynie bliżej nieokreślony dach. Część murów rozebrano, tworząc modną wówczas malowniczą ruinę. Prawdopodobnie niedługo po tym zdarzeniu na dziedzińcu postawiono budynek przeznaczony na potrzeby organizacji koncertów plenerowych³². Zrujnowany zamek w Chudowie do ostatnich dekad oblewała woda, co uwieczniono na licznych rycinach i fotografiach, np. (il. 8) [18].

Wnioski

Początek funkcjonowania w Chudowie siedziby rycerskiej należy cofnąć co najmniej do połowy XV w., kiedy na niewielkim wyniesieniu otoczonym podmokłymi terenami zbudowana została drewniana wieża w konstrukcji ramowo-słupowej. Wzniesiono ją na planie zbliżonym do kwadratu, o boku długości 9 m, a jej wnętrza ogrzewały bogato zdobione piece kaflowe. Piętnastowieczne założenie w Chudowie stanowiło więc okazały przykład popularnego na Śląsku modelu siedziby typu *motte*. Budowniczymi obiektu była rodzina Chudowskich, uchwytna źródłowo od lat 30. XV w. Jej przedstawiciel, Mikołaj Chudowski, u schyłku tego stulecia sprawował urząd sędziego bytomskiego ziemskiego.

Wczesnonowoczesny zamek zbudowany został przez Jana Gierałtowskiego około połowy XVI w. w miejscu spalonej w pierwszych dekadach tego stulecia siedziby Chudowskich. Jego dominantą (i pierwszy etap inwestycji) stanowiła wieża. Interesującą obserwacją może być to, że w pełni realizowała ona program późnośredniowiecznych

Il. 8. Ruiny zamku w Chudowie około 1910 r.,
w tle browar zamkowy [18]

Fig. 8. The ruins of the castle in Chudów in around 1910;
the castle brewery in the background [18]

castle from the collection of Alexander Duncker from 1860 (Fig. 7) [17]³¹.

On January 11, 1875, the castle burnt down. At the behest of the then owner, count Hans Ulrich von Schaffgotsch, only an unspecified roof was secured. Some of the walls were pulled down creating a then-fashionable picturesque ruin. Probably not long after this event, a building designed for outdoor concerts was constructed in the courtyard³². The ruined castle in Chudów was covered with water until the last decades, which was depicted in numerous engravings and photographs, e.g. (Fig. 8) [18].

Conclusions

The period of functioning the knight’s domicile in Chudów should be placed at least in the mid-15th century, when a wooden tower in a “post-and-beam” structure was built on a small elevation surrounded by marshy areas. It was erected on a plan similar to a square, with a side length of 9 m and its interiors were heated by richly decorated tiled stoves. The 15th century layout in Chudów constituted a magnificent example of the *motte* type domicile, which was a very popular model in Silesia. The building was constructed by the Chudowski family, which appeared in sources from the 1430s. The family representative, Mikołaj Chudowski, at the end of this century was a land judge of Bytom.

The early-modern castle was constructed by Jan Gierałtowski around the mid-16th century in the place of the Chudowski’s domicile which was burnt in the first decades of that century. Its dominant (and the first stage of the investment) was the tower. An interesting observation may be the fact that it fully implemented the program of late medieval residential towers, although it was built as part of the construction process during which three other castle buildings were erected. The stone and brick castle

³² Pozostałości tych działań odkryto podczas badań archeologicznych w 1957 oraz 2005 r.

³¹ It depicts a pond in front of the castle.

³² The remains of these activities were discovered during the archaeological research in 1957 and 2005.

wież mieszkalnych, choć powstawała w ramach akcji budowlanej, podczas której wzniesione zostały także trzy inne budynki zamkowe. Kamienno-ceglany zamek w Chudowie należy zatem uznać za wczesny przykład założenia wieloskrzydłowego, zbudowanego wokół centralnie położonego niewielkiego dziedzińca.

in Chudów should therefore be considered to be an early example of the multi-winged layout which was constructed around the centrally situated small courtyard.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

Bibliografia/References

- [1] *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, [w:] H. Markgraf, J.W. Schulte (Hrsg.), *Codex diplomaticus Silesiae*, Josef Max & Comp., Breslau 1889.
- [2] Maroń F., *Rozwój sieci parafialnej w diecezji katowickiej aż do końca XV w.*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1969, Nr 2, 101–167.
- [3] Horwat J., Szymbański J., *Jan Gierałtowski, Pan na Chudowie*, Fundacja „Zamek Chudów”, Katowice 2006.
- [4] Knosalla-Kunzendorf J., *Ueber die Chudower Burgruine*, „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsverein” 1916, Nr 4, 28–36.
- [5] Rozpędowski J., Trudzik Z., *Zamek w Chudowie. Wnioski konserwatorskie*, 1957, [mpis w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach oraz w spuściźnie po prof. J. Rozpędowskim w Katedrze Historii Architektury, Sztuki i Techniki PWr].
- [6] Adamska D., Heś R., Szołtysek R., *Dzieje zamku w Chudowie*, Fundacja „Zamek Chudów”, Katowice 2001.
- [7] Nocuń P., Sośnierz A., Tarasiński A., *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na dziedzińcu zamku w Chudowie (powiat gliwicki) na podstawie pozwolenia konserwatorskiego nr 165/2005 z dnia 30 listopada 2005 roku*, Chudów 2013, [mpis w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach].
- [8] Nocuń P., Sośnierz A., Tarasiński A., Woźniak M., *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na dziedzińcu zamku w Chudowie (powiat gliwicki) na podstawie pozwolenia konserwatorskiego nr 196/2006 z dnia 8 grudnia 2006 roku*, Chudów 2014, [mpis w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach].
- [9] Nocuń P., Grabny B., Walkowski S., *Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych zamku w Chudowie (powiat gliwicki) w 2017 roku na podstawie pozwolenia nr 174/2017 z dnia 6 lipca 2017 roku*, Chudów 2017, [mpis w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach].
- [10] Tarasiński A., Nocuń P., *Badania archeologiczno-architektoniczne zamku w Chudowie, województwo śląskie*, [w:] E. Tomczak (red.), *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002*, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, Katowice 2004, 245–252.
- [11] Tarasiński A., Nocuń P., *Badania archeologiczno-architektoniczne zamku w Chudowie, województwo śląskie*, [w:] E. Tomczak (red.), *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2005–2006*, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, Katowice 2007, 192–200.
- [12] Markgraf H., *Die Rechnung über den Peterspfennig im Archidiaconat Oppeln 1447*, [w:] C. Grünhagen (Hrsg.), *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, Bd. 27, Josef Max & Comp., Breslau 1893, 368.
- [13] Horwat J., *Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV w.*, Muzeum w Gliwicach, Gliwice 1990.
- [14] Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zespół 8: Księstwo Opolko-Raciborskie, sygn. 151, k. 260v.
- [15] Nowakowski D., *Śląskie obiekty typu motte. Studium archeologiczno-historyczne*, IAI PAN, Wrocław 2017.
- [16] Dąbrowska M., Nocuń P., Tarasiński A., *Kafle z zamku w Chudowie*, Fundacja „Zamek Chudów”, Chudów 2006.
- [17] Duncker A., *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie*, Bd. 2, Berlin 1860, nr 87.
- [18] Albers P., *Romantik in Oberschlesien*, „Schlesien”, 1910/11, Jg. 4, [b.n.s.].

Streszczenie

W artykule przedstawione zostały najważniejsze wyniki badań siedziby pańskiej w Chudowie koło Gliwic (Górny Śląsk), prowadzonych na tym obiekcie od 2001 r. (przede wszystkim w związku z realizowaną w tym czasie częściową rekonstrukcją wczesnonowoczesnego zamku i adaptacją jego wieży na cele muzealne). Wykonywane równolegle kwerendy archiwalne, obserwacje architektoniczne, a zwłaszcza prace archeologiczne pozwoliły na rozpoznanie m.in. pozostałości poprzedzającej zamek murowany, a nieznaną wcześniej, XV-wiecznej siedziby rodziny Chudowskich (formalnie wpisującej się w horyzont późnośredniowiecznych założeń typu *motte*). W tekście przedstawiono ustalenia na temat planu, konstrukcji oraz podstaw datowania tego obiektu, jego funkcjonowania i destrukcji. Omówiono również wyniki badań w kwestii czasu budowy kamienno-ceglanego zamku związanego z działalnością Jana Gierałtowskiego. Przedstawiono wcześniejsze koncepcje na temat kształtu i datowania tego założenia, które zweryfikowano w oparciu o rezultaty ostatnich prac archeologicznych. Szczegółowej analizie poddano także zamkową wieżę, której stan zachowania umożliwił określenie jej pierwotnej formy (z czasu jej realizacji około połowy XVI w.) i funkcji. Przedstawione w tekście informacje pozwoliły na ukazanie rozwoju siedziby obronnej w Chudowie w okresie od jej powstania w połowie XV stulecia – kiedy to funkcjonowała w postaci drewnianej wieży otoczonej palisadą – do końca wieku XVI – kiedy zrealizowane zostało renesansowe założenie (otoczone fosą), w którego skład wchodziła kamienno-ceglana wieża i trzy budynki wzniesione wokół niewielkiego centralnego dziedzińca.

Słowa kluczowe: zamek, *motte*, wieża, dwór, Chudów

Abstract

The article presents the main results of research of the noble's seat in Chudów near Gliwice (Upper Silesia), that was conducted since 2001 (mainly in connection with the partial reconstruction of the early-modern castle and the adaptation of its tower for museum purposes). Archival queries, architectural observations, and – in particular – archaeological works, carried out in parallel, have resulted with the discovery of remains of – preceding the stone and brick castle – previously unknown 15th-century seat of the Chudowski family (formally placed in the horizon of late mediaeval residences of *motte* type). The text presents conclusions about its plan, structure and bases for chronology of construction, functioning and destruction of this object. The article also discusses the results of research in the topic of the origins of the stone and brick castle, associated with the activities of Jan Gierałtowski. It presents earlier concepts of the plan and chronology of it and verifies them basing on the results of recent archaeological works. A detailed analysis was also made of the castle tower, whose state of preservation made it possible to determine its original form (from the time when it was built around the middle of the 16th century) and its function. The data presented in the text allowed showing the development of the private residence in Chudów from its origins in the mid-15th century – when it functioned as a wooden tower surrounded by a palisade – until the end of the 16th century – when the early-modern castle (surrounded by a moat) was completed composed of a stone and brick tower and three buildings constructed around a small central courtyard.

Key words: castle, *motte*, tower, manor house, Chudów